

4. Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості / В. Сухомлинський // Вибрані твори. В 5-ти т. – К.: Рад. школа, 1976. – Т.1.– С. 100.

5. Сухомлинський В.О. Сто порад учителям / В. Сухомлинський. – К.: Рад. шк., 1998. – 310 с.

УДК 373.51

В.О.СУХОМЛИНСЬКИЙ ТА ЛЮДИНОЦЕНТРИСТСЬКА ПЕДАГОГІКА

Борис НАУМОВ (Харків)

У статті розглядається вклад В. О. Сухомлинського в створення людиноцентристської педагогіки й розробку оригінальної концепції людини, її розвитку в цілісному педагогічному процесі Павлівської середньої школи Онуфріївського району Кіровоградської області, які стали методологічним орієнтиром сучасної теорії педагогіки.

Ключові слова: В. О. Сухомлинський, людиноцентристська педагогіка, концепція людини, людяність, цілісний педагогічний процес.

В статье рассматривается вклад В. А. Сухомлинского в создании человекоцентристская педагогика и разработки оригинальной концепции человека, его развития в целостном педагогическом процессе Павлышской средней школы Онуфриевского района Кировоградской области, которые стали методологическим ориентиром современной теории педагогики

Ключевые слова: В. А. Сухомлинский, человекоцентристская педагогика, концепция человека, человечность, целостный педагогический процесс

Сучасна людиноцентристська педагогіка своїм розвитком завдячує в тому числі творчим пошукам видатного теоретика і практика світового масштабу Василя Олександровича Сухомлинського, який творив в Україні в Павлівській середній школі Онуфріївського району Кіровоградської області. У боротьбі за педагогіку з людським обличчям він створив оригінальну теоретико-методологічну концепцію людини. Розвинув її в цілісному педагогічному процесі Павлівської школи, яка відзначалась єдністю теоретичних і практичних пошуків, котрі послужили відправним пунктом для створення сучасної людиноцентристської педагогіки, в першу чергу в Україні, а також і в світі.

У зв'язку з цим виникає необхідність постановки наукової проблеми – з'ясувати роль і значення вкладу В.О. Сухомлинського в створення людиноцентристської педагогіки й охарактеризувати актуальні проблеми розвитку цього напрямку в сучасності.

Відомо, що роль людського виміру в педагогіці існує тисячоліття, починаючи з Конфуція, який обгрунтував поняття «людяність», в стародавній Греції, де виникло поняття «калокагатія», що означає розвиток людини фізично й морально. У Європі Ж.-Ж. Руссо та Й. Г. Песталоцці заклали основи гуманістичного ставлення до людини, дитини. Російські педагоги В.Г. Белінський, М.І. Пирогов, М.Г. Чернишевський були зачинателями людиноцентристської педагогіки, К. Д. Ушинський у своїй фундаментальній праці «Людина як предмет виховання. Досвід педагогічної антропології» розглянув проблему

розвитку людини з фізіологічної, психологічної й частково педагогічної точок зору.

Серед цих пошуків особливе місце посідають роботи В.О.Сухомлинського, значення яких для створення сучасної людиноцентристської педагогіки відзначають багато дослідників. В українській сухомлиністиці спеціально цій проблемі присвячена стаття Р.А. Арцишевського «На шляху до людини (ідеї людиноцентризму в педагогічній спадщині В.О. Сухомлинського) [1].

Мета статті – охарактеризувати роль В.О. Сухомлинського в розробці проблем людиноцентристської педагогіки та їхнє значення для сучасності.

В.О. Сухомлинський розглядав проблему людини цілісно як систему світ – людина – світ (реальність – пізнання – практика) [5, с. 40]. Для нього людина «не абстрактна, яка тулиться десь поза світом, істота» [Там же, с. 26]. Першою й важливою метою виховання, з усією переконаністю заявляв він, є «людина – її всебічний розвиток, ясний розум, високі ідеали, чисте, благородне серце, золоті руки, її особисте щастя» [Там же, с. 32]. Його концепція людини включає, по-перше, розуміння краси світу, реальності, що оточує школяра (природа, середовище, батьки, дорослі, ровесники, село, школа, клас в урочний і позаурочний час, позакласна й позашкільна робота). По-друге, усвідомлення людиною, школярем себе і свого місця у світі (своєрідність духовного світу, активність і діяльність, реалізація учнями його школи в праці й учинках). У зв'язку з цим організація навчально-виховного процесу в

Павлівській школі мала цілісний і системний характер. Це був не просто навчальний процес звичайної «школи знання». Вся логіка розвитку педагогічної системи В.О. Сухомлинського свідчила про те, що від «школи навчання» він ішов до «трудої школи». А від «трудої школи» до «школи під голубим небом», до «школи радості». Про це яскраво свідчить його найзнаменитіша праця «Серце віддаю дітям» [4].

Для того щоб реалізувати цілісний педагогічний процес, В.О. Сухомлинський здійснював справжнє «олюднення» всієї системи впливів на дітей і підлітків. У центрі його уваги стають не тільки навчальна діяльність школярів на уроці в процесі викладання конкретних предметів, а й людина впродовж усього дня. Він турбувався про режим занять школярів удома, про харчування й загартування їхнього здоров'я, про духовний розвиток. Для цього відстоював ідею двох програм – обов'язкової шкільної й додаткового читання художньої та науково-популярної літератури. Головним предметом у середній школі та інститутах він вважав людинознавство, що являє собою не спеціальну дисципліну, а систему людинознавчих знань у змісті загальної та спеціальної освіти.

Не простий був час, на який припав розквіт педагогічної творчості В.О. Сухомлинського. «Відлига» змінилася «застоєм», державно-партійний тиск на морально-виховні процеси в країні мав догматичний характер. А директор школи з Павліша відстоював ідею про те, що головне в людині – людяність, любов до людини, повага в кожній людині її неповторності. Ортодокси «марксистсько-ленінської педагогіки» (Б. Т. Лихачов) звинувачували його в «абстрактному гуманізмі», не зрозумілому понятті «людяність». В.О. Сухомлинський, глибоко переживаючи ці несправедливі звинувачення, які, як виявилось, скоротили його життя, ще більше уваги почав приділяти тонкості людських взаємин, стверджуючи, що людина – найбільша цінність, людина вища над усе, стверджуючи, що «це переконання з кожним роком усе глибше проникає у свідомість вихованців [5, с. 355].

Найголовніша риса справжнього вихователя, відзначав він, уміння бачити в школяреві особистість, живу людину, уміння роздивитися в ній різноманіття (позитивних і негативних) рис [5, с. 61]. Тут слід звернути увагу на те, що під особистістю він розумів «живу людину». Це важлива методологічна відмінність концепції людиноцентристської педагогіки В.О. Сухомлинського, на яку слід звернути особливу увагу. Справа в тому, що традиційне розуміння поняття «особистість» стосується характеристики тільки її соціальних якостей, що являє собою людина в суспільстві.

Розширене тлумачення поняття «особистість» включає, поряд із соціальними якостями, уявлення про фізичні й духовні властивості людини. Розуміння цих властивостей необхідне для того, щоб відрізнити два підходи в сучасній педагогіці – «особистісно-орієнтований», розвиток якого пов'язаний із вісімдесяти роками ХХ століття, і людиноцентристської педагогіки, актуалізація розробки якої пов'язана з першою чвертю ХХІ століття. У В.О. Сухомлинського зустрічаємо таке положення: «Мета виховання – Людина, всебічно розвинена особистість...» [5, с. 69]. Ми вважаємо, що, не зважаючи на сусідство двох понять, що зв'язано з розробкою цієї проблеми в сучасній В. О. Сухомлинському педагогічній, психологічній та філософській літературі, йому ближчим був людиноцентристський підхід, розробником і засновником якого він по праву є. Він писав: «Я переконаний, що тільки людяністю, лагідністю, добротою – так, простою людською добротою – можна виховати справжню людину» [5, с. 222].

Тобто реальна людина, її повноцінний розвиток у реальних умовах простору і часу освітнього оточення людини, школяра в школі й удома, в сім'ї і на вулиці – ось початковий пункт розвитку справжньої реальної педагогіки з людським обличчям, людиноцентристської педагогіки. Протилежність її – «сидяча словесна педагогіка пасивного сприйняття інформації, «навчальна людина» в трактуванні К. Д. Ушинського. Цілісна, повноцінна людина можлива в результаті активного сприйняття людей, слів, речей, явищ природи і суспільства в процесі різноманітної посильної діяльності за інтересами і спілкування – ось мета, яку ставив теоретично й вирішував практично видатний педагог В.О. Сухомлинський, який показав шляхи розвитку принципу людиноцентризму, що має велике значення для сучасності.

Сучасні вчені (В.Г. Кремень, О.В. Сухомлинська, І.Д. Бех та інші) розглядають людиноцентризм як стратегію розвитку української системи освіти. У зв'язку з цим постає завдання визначення предмета і розв'язання актуальних проблем створення людиноцентристської педагогіки.

Відомо, що проблема предмета сучасної педагогіки має різне розуміння. Що і як вивчає педагогіка – ці питання належать до фундаментальних проблем об'єкта і предмета науки. В сучасному розумінні об'єкт науки – це те, що існує поза і незалежно від свідомості дослідника, а предмет науки – те, що залучено у сферу дослідницької діяльності, тобто аспект, грань, сторона об'єктивної діяльності. Педагогіка як система наукових знань існує давно.

Термін «педагогіка» виник в античній Греції. Слово «педагогос» означає дітоводій. Так у древній Греції називали рабів, яким аристократи доручали супроводжувати своїх дітей у школу і доглядати за ними. Потім педагогами почали називати людей, котрі займались навчанням і вихованням дітей.

У різні історичні періоди та епохи зміст виховання і навчання змінюється, збагачуючи й розвиваючи педагогіку. Тривалий час педагогіка залишалась частиною філософії. Англійський філософ Френсіс Бекон спробував класифікувати науки у своєму трактаті «Про достоїнство і збільшення наук» і як окрему науку виділив педагогіку, під якою розумів «керівництво читанням». Бо навчання читанням, рахунку і письму тривалий час було масовим видом педагогічної практики.

В сучасній педагогічній літературі можна зустріти різні визначення про те, що вивчає педагогіка.

Предметом педагогіки є дитина, підростаюче покоління, дорослі люди. Предметом науки є навчання, виховання, освіта або процес навчально-виховний, освітній, педагогічний. Педагогіка вивчає педагогічну діяльність у виховних та освітніх закладах. Такі уявлення мають місце там, де автори виходять із педагогіки як єдиної системи знань, а не мають на увазі всю сукупність педагогічних наук.

Людиноцентристська педагогіка ставить своєю метою розвиток людини як цілісності. Не можна сказати, що з цієї проблеми немає наукових розробок. Вони є, але переважно психологічні. Причому необхідно виділяти рівні досліджень. Так, на рівні фундаментальної теорії є дослідження К.Д. Ушинського «Людина як предмет виховання (досвід педагогічної антропології)», С. Л. Рубінштейна «Людина і світ», Б. Г. Ананьєва «Про проблеми сучасного людинознавства», Б. М. Бім-Бада «Педагогічна антропологія» та інших. В Україні подією останніх років стала монографія В.Г. Кременя «Філософія людиноцентризму в освітньому просторі» [2]. Але треба йти далі, конкретизуючи й розробляючи людиноцентристську педагогіку на рівні навчальної дисципліни у вищому педагогічному закладі. Звичайно, перш за все, потребує суттєвої модернізації предмет «Загальна педагогіка». На жаль, коли вивчаєш сучасні педагогічні посібники, то в них практично немає, за рідкісним винятком, розділів, присвячених особистості школяра й студента. Це явище давно вже назване «бездітною педагогікою». Традиційні читання розділів виховання і навчання формують уявлення про педагогічний процес... без дітей, школярів. Це явище має свої причини. Історично склалося так, що видатні педагоги К.Д. Ушинський,

А.С. Макаренко, В.О. Сухомлинський не встигли через скоропостижну смерть завершити або захистити свої праці людиноцентристської спрямованості. Так, К.Д. Ушинському не вдалося завершити педагогічну частину своєї знаменитої педагогічної антропології, залишилися тільки фрагменти. А. С. Макаренко в останній рік свого життя мріяв написати працю про Людину. В. О. Сухомлинський не встиг захистити свою докторську дисертацію «Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості» через передчасну кончину.

І як відголосок цієї трагічної ситуації в історії педагогіки й атмосфері історичних епох практична педагогіка мало уваги приділяла фіксації уявлень про людину. Сьогодні ще не диференційовані як родо-видові відношення поняття особистість людини (школяра), учня як суб'єкта навчально-пізнавальної діяльності й вихованця як суб'єкта різноманітної виховної діяльності. Друга проблема – абстрактний розгляд особистості, без статі, віку й соціального стану.

Тут ховається проблема методології й логіки дослідження педагогічних проблем. Не секрет, що слабким місцем педагогічних досліджень є зіткнення з реальною дійсністю. Поширене теоретизування, без аналізу конкретних наукових фактів – розповсюджене явище більшості педагогічних праць. Необхідна нова методологія дослідження, яка приведе до створення людиноцентристської педагогіки ХХІ століття. Ця методологія повинна подолати етап розвитку радянської педагогіки на основі марксизму-ленінізму, який розглядав суть людини як сукупність суспільних відносин, тобто як суспільну політичну істоту. Відродження розуміння цілісної людини в освіті вимагає від педагогіки дослідження таких інваріантів розвитку, як організм і психіка, мислення, мораль і знання, діяльність і спілкування.

В.О. Сухомлинський вважав людинознавство головним предметом у загальноосвітній школі. Але такого предмета немає в сучасній школі до сих пір. Інша справа, що людяність як любов до людей має пронизувати всі предмети середньої школи. Для цього необхідно виділити людинознавчі поняття в усіх предметах, де це можливо. А людинознавча функція вчителів повинна бути головною у викладанні і виховній роботі. Учителі мають бути готовими до того, щоб допомогти розкрити «людське в людині» в кожному учневі – хто він є, тобто самооцінку і самодіяльність, що він хоче, тобто сенс, відповідальність за свободу вибору. Не менш важливо допомогти учневі в тому, що він може, тобто в самореалізації, самовираженні, саморозвитку. І, звичайно, в тому, що він

робить, тобто фізичній, духовній і соціальній активності цілісної людини.

Потрібна програма дослідження й створення людиноцентристської педагогіки, котра б розробила:

1. Теорію цілісного розвитку людей. Сформувала б основні поняття триединого розвитку людини як біо-духо-соціо істоти. Створила б людиноцентристський зміст середньої загальної та вищої педагогічної освіти. Обґрунтувала б модель підготовки педагога-людинознавця.

2. Історію розвитку цілісної людини. Необхідний генезис проблеми цілісної освіти. По крихті треба збирати елементи цілісного розвитку дітей. Потрібний аналіз того, чому класно-урочна система панує у світі. Вивчення чинників ефективної модернізації – це системи в нашій країні, де були створені цілісні системи А.С. Макаренка, В.О. Сухомлинського, О.А. Захаренка, В.І. Курочки.

3. Технологію цілісного розвитку особистості школярів у середній школі, повноцінного розвитку педагогів у вищій і післядипломній освіті.

4. Практику реалізації людиноцентристської педагогіки у Європі від Й.Г. Песталоцці, Р. Оуена і до сучасних новаторів. Надзвичайно важлива підтримка інноваційних моделей цілісної освіти, пошук адміністративних і фінансових важелів проведення фундаментальних експериментів.

5. Реальність цілісного підходу в педагогіці і сучасній освіті. Пошук шляхів і засобів, механізмів утілення теорії і практики цілісної, тобто людиноцентристської педагогіки. Створення суспільно-педагогічних структур, регіональних асоціацій прихильників цього підходу.

Посильним унеском у розробку актуальних проблем людиноцентристської педагогіки є створені нами теорія цілісної педагогічної діяльності й нова дослідно-експериментальна та теоретико-методологічна система сучасної педагогіки – поліцентризм. Теорія цілісної педагогічної діяльності являє собою синтез викладання і виховної роботи в середній загальноосвітній школі, предметом якої є особистість цілісної людини – школяра. Актуальне завдання подальшої розробки теорії – створення цілісних моделей діяльності вчителів-предметників, які могли б здійснювати інтегративні зв'язки всередині і між шкільними дисциплінами, метою котрих було б не інформування, а розвиток людських якостей школярів. Науково-методичне забезпечення цілісності педагогічної діяльності покликане втілити систему поліцентризму, спрямовану на розвиток людей, педагогів, студентів, школярів

як цілісності. Нами розроблені основні поняття поліцентризму. Це уявлення про школу нового типу – поліцентр, педагога-поліцентриста, поліцентричну підготовку школярів, зміст поліцентричної освіти, поліцентричні основи методик цілепокладання, вивчення, планування, організації та діагностики цілісного розвитку особистості учнів. Ці поняття будуть реалізовані на практиці, якщо буде налагоджена підготовка педагогічних кадрів. Розроблена програма спекурсу, розрахована на десять занять:

1. Необхідність цілісного розвитку особистості школяра.

2. Мета цілісного розвитку особистості школяра і сучасна дійсність традиційної школи.

3. Предмет педагогічної діяльності – особистість школяра. Методика цілісного вивчення школяра.

4. Засоби педагогічного впливу – особистісні, матеріальні, технічні, організаційні.

5. Зміст цілісного розвитку особистості школяра.

6. Результат цілісного розвитку особистості школяра – навченість і вихованість.

7. Методика цілепокладання в середній школі.

8. Методика планування цілісного розвитку особистості школяра.

9. Методика організації цілісного педагогічного процесу в школі-поліцентрі.

10. Об'єктивні і суб'єктивні чинники створення школи-поліцентру у XXI столітті.

Узагальнений матеріал створення школи-поліцентру міститься в нашому авторському посібнику «Школа-поліцентр: модель, план, організація діяльності», рекомендованому Міністерством освіти і науки України, виданому в Харкові [3].

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арцишевский Р. А. На пути к человеку (идеи человекоцентризма в педагогическом наследии В. А. Сухомлинского) / Р. А. Арцишевский. – В кн.: В. А. Сухомлинский в размышлениях современных украинских педагогов: монография / сост. О. В. Сухомлинская, А. Я. Савченко. – Луганск: Изд-во ГУ «ЛНУ им. Т. Шевченко», 2012. – С. 244–257.
2. Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в освітньому просторі / В.Г.Кремень. – 2-ге вид. – К.: Т-во «Знання», 2010. – 520 с.
3. Наумов Б. М. Школа-поліцентр: модель, план, організація діяльності / Б.М.Наумов. – 2-ге вид. – Харків: Кроссруд, 2010. – 119 с.
4. Сухомлинский В. А. Сердце отдаю детям / В. А. Сухомлинский. – Харьков: Акта, 2012. – 563 с.
5. Этюды о В. А. Сухомлинском: педагогические апокрифы / сост. О.В. Сухомлинская. – Харьков: Акта, 2008. – 431 с.